

Doba čitalniškega rodoljubja: Slovanska čitalnica v Mariboru

Vlasta Stavbar
Univerza v Mariboru, Univerzitetna knjižnica
University of Maribor, University Library

17. julija 1861 so v Mariboru ustanovili čitalnico, kjer se, kot so zapisale dogodku po izidu najbližje *Novice*, »slovensko govori in bere«.¹ Slovansko čitalnico so imenovali tudi Narodna slovanska čitalnica, Slovenska čitalnica, Narodna čitalnica ali kar Čitalnica v Mariboru. Slovanska čitalnica je tako nehote postala središče vzpona slovenske narodne usmerjenosti. Če se pomaknemo 130 let nazaj, na slovesnost ob 20. obletnici čitalnice, v poročilu z dogodka preberemo, da je bil vzrok za ta veličasten dogodek, za *počelo slovenske kulture* v mestu ob Dravi

*prihod dr. Janka Sernca v Maribor, ki je vzpodbudil razprave o tem, da bi se podobno kot Hrvaške čitalnice in po podobi Tržaške čitalnice, ki je bila prva na našem nacionalnem področju, ustanovila posebna ustanova čitalnica.*²

Politične razmere na Slovenskem sredi 19. stoletja in razlogi za nastanek čitalnic

Slovensko narodno gibanje se je sicer že začelo v drugi polovici 18. stoletja, a je bilo vse do leta 1848 v javnosti omejeno samo na kulturno delo. Poli-

1 Anon., »Dopisi. Iz Maribora (Narodna slovanska čitalnica v Mariboru)«, *Novice* 19, št. 34 (21. avgust 1861): 275.

2 Anon., »Čitalnica mariborska (Govor g. profesorja Majcinger ob 20-letnici čitalnice)«, *Novice* 15, št. 40 (6. oktober 1881): 317.

tično delo je bilo pod absolutizmom prepovedano. Vse do leta 1848 Slovenci nismo imeli nobenih društev s posebnim slovenskim obeležjem. Redka društva tistega časa – kot na primer Kranjska kmetijska družba, kranjska delegacija Notranjeavstrijskega industrijskega in obrtnega društva, Muzejsko društvo za Kranjsko ali Filharmonična družba – so združevala v svojih vrstah plemstvo, uradništvo, duhovščino in uglednejši del meščanstva. Člani so bili Nemci in Slovenci, večina je bila narodnostno še neopredeljena. Vendar je v glavnem pripadala nemški kulturi in govorila pretežno nemško. Jezik delovanja društev je bil pretežno nemški. Slomšek je leta 1845, ko je bil stolni kanonik in škofijski šolski nadzornik v Šentandražu na Koroškem, želel ustanoviti prvo pravo slovensko društvo »*društvo za izdajanje dobrih ljudskih knjig v slovenskem jeziku*«, toda vlada je ustanovitev prepovedala, češ, da je do dobrih knjig mogoče priti tudi brez društva.³

Pomlad narodov pa je povzročila razmah slovenskih kulturnih in političnih dejavnosti. Na Dunaju in v Gradcu, v univerzitetnih mestih, kjer je živelo veliko slovenskih študentov in inteligence, pa v Ljubljani, Celovcu, Gorici in Trstu so nastala društva, ki naj bi pomagala uresničevati program Zedinjene Slovenije.

S posebnim cesarskim patentom 17. marca 1849 je bilo »*urejeno izvrševanje pravice svobodnega združevanja in zborovanja*«. ⁴

Nepolitična društva so se lahko ustanovila po določbah patenta, ne da bi zaprosila za dovoljenje. Tako je bilo 27. julija 1857 v Celovcu ustanovljeno Društvo sv. Mohorja z namenom »*na svetlo dajati in razširjati dobre knjige, ki um, srce in voljo ljudi razsvetliti in požlahti ...*«⁵ Društvo je že v nekaj letih doseglo velik razmah in imelo v devetdesetih letih že 50.000 članov ter je opravljalo kulturno poslanstvo.

Obnovljena ustavnost leta 1861 je pomenila več liberalnosti. Zaživel so deželni zbori in parlament na Dunaju.

V šestdesetih letih 19. stoletja tako med Slovenci zasledimo več *živahnosti in duševne energije*, ki se kaže v društvenem življenju, v katerega so se začeli vključevati tudi širši sloji prebivalstva, predvsem mestnega in trškega. Otopelo prebivalstvo v letih absolutizma so razgibali literatura, ljudna znanost, gledališka in glasbena umetnost, telovadne spretnosti ter

3 Vasilij Melik, »Razvoj slovenskega narodnega gibanja in društva«, v: Vasilij Melik, *Slovenci 1848–1918: Razprave in članki*, ur. Viktor Vrtnjak (Maribor: Litera, 2003), 269–77.

4 Ibid., 239.

5 Ibid., 270.

interes do lepote in umetnosti. Glavno vodilo tega prebujanja je bila prav gotovo literatura. Vzniknili so slovenski politični časniki, literarni časopisi. Postavljene so bile zahteve po lastni univerzi za Slovence, po slovenskih šolah in rabi slovenščine v javnosti. Po obnovljeni ustavnosti sledimo tudi razmahu čitalniškega gibanja na Slovenskem. Kot najpomembnejši pobudniki čitalniškega gibanja so bili staroslovenci, med njimi dr. Janez Bleiweis s svojim krogom prvakov, kot sta bila dr. Toman in dr. Costa. Vodili so previdno politiko, nagnjeno h kompromisom. Po vzoru hrvaških »čitaonic« so pričeli s pobudami, objavljenimi v *Novicah*, razmišljati o ustanavljanju čitalnic na Slovenskem.

Stoletnica rojstva Valentina Vodnika, 3. februarja 1858, je prišla ravno prav. V Šiški »pri Žibertu« so na svečnico, 2. februarja 1858, odkrili spominsko ploščo Valentinu Vodniku. Tej slavnosti je 5. februarja 1858 sledila Vodnikova »beseda« v ljubljanskem gledališču, ki jo je pripravilo filharmonično društvo.⁶ Slovesnost v spomin Vodniku je vzpodbudila željo Slovencev po udeleževanju v narodnih društvih.⁷

Bleiweisovo pobudo po ustanovitvi čitalnice so prvi udeležali Tržičani, ki so 29. januarja 1861 prvi na Slovenskem obnovili nekdanje društvo Slavjanski zbor in mu dali novo ime *Slovanska čitavnica*. V njej so se zbirali Slovenci, Hrvati, Srbi, Čehi in Poljaki, saj so v Trstu zaradi njegovega gospodarskega pomena živeli ljudje različnih narodnosti. Po češkem vzoru je čitalnica začela že v pomladanskih mesecih prirejati besede, prireditve s predavanji, razpravami, petjem in zabavo. Predsedoval ji je slovenski trgovec, tajnik pa je postal Fran Levstik, ki je v čitalnici vodil tečaj knjižne slovenščine. Češki narodni buditelj in pisatelj Jan Lego je uvedel tečaj češčine, hkrati pa je vodil čitalniški pevski zbor. Slovanska čitalnica v Trstu je ob ustanovitvi štela 250 članov.⁸

Ustanovitev ljubljanske čitalnice so prehiteli tudi v Mariboru, kot druga je bila 17. julija 1861 ustanovljena z imenom *Slovanska čitavnica*. V njej je bilo poleg Slovencev tudi nekaj Čehov. V začetku je imela 30 članov, v naslednjem letu se je število povzpelo na 70.

Šele oktobra 1861 se je v ljubljanskem hotelu Slon sešlo 170 članov tamkajšnje čitalnice. Izvolili so odbor s predsednikom Mihaelom Ambrožem, prvim slovenskim županom Ljubljane. Na otvoritveni slavnosti so prebrali

6 Fr. Malavašič, »Slovesnosti, obhajanje v spomin stoletnega rojstnega dneva Valentina Vodnika, očeta slovenskega pesništva«, *Novice* 16, št. 7 (15. februar 1858): 54.

7 Ivan Prijatelj, *Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848–1895*, IV. knjiga, ur. Anton Ocvirk (Ljubljana: Akademsko založba, 1939), 8.

8 Ibid.

pozdravno pismo mariborske čitalnice, ki je pozdravljala Ljubljano kot »... *naše duševno središče*«, njeno čitalnico pa za »*nam prijazno zvezdo predvodnico*«. ⁹ Kot piše Hartman, je bila tako Ljubljana »*povzdignjena*« kot središče slovenskega naroda, ljubljanski čitalnici pa dana vloga, da bodo iz nje izhajale pobude za najrazličnejše kulturne in politične akcije. ¹⁰ V Ljubljani so bile locirane mnoge upravne, šolske, cerkvene in kulturne ustanove, zato je bilo razumljivo, da se od nje največ pričakuje. Ob tem je potrebno dodati, da je izjema prav gotovo bila mariborska čitalnica, ki je bila kreativna in progresivna v svojem delovanju.

Na Štajerskem je bilo ustanovljenih 13 čitalnic (Maribor, Celje, Ptuj, Sevnica, Slovenska Bistrica, Vransko, Ormož, Sv. Benedikt, Laško, Žalec, Vojnik, Ruše, Ljutomer).

Čitalnice so bile nosilke političnega in kulturnega razvoja Slovencev in prav gotovo je čitalniška doba pomembna pri prebujanju slovenske narodne pripadnosti. Delovale so po mestih, trgih, redko pa tudi v vaseh. Okrog leta 1868 so imele približno 4000 članov. Število čitalnic se je na Slovenskem ob koncu stoletja povzpelo na 80, vendar je zaradi spremenjenih družbenih in političnih razmer začela njihova moč popuščati. Poskušale so povezati Slovence. Njihov temeljni namen je bil oblikovati in poudariti slovensko besedo in petje, kar je bilo privlačno za vse sloje. Torej utrjevali narodno zavest ter pospeševati uporabo slovenskega jezika. Zanimanje so ustvarjali z razgibanim društvenim delovanjem. Spoznavali so literarna, glasbena in gledališka dela ter zgodovino. Zelo pomembne so bile prireditve, imenovane besede z igrami, recitacijami, napitnicami oz. zdravici, petjem, koncertnimi točkami, tombolami in predavanji. Po navadi so se zaključile s plesom in veselico. Narodno prebujanje je bila glavna naloga čitalniških prireditev. Tudi vsi uvodni nagovori so to poudarjali. ¹¹ Dejavnost čitalnic je bila odvisna predvsem od njihovega vodstva, in sicer od sposobnosti, zavzetosti, predanosti in tudi politične usmerjenosti. Slovenski intelektualci so s svojo sposobnostjo, razgledanostjo in vplivom dosegli širše slovenske množice. Vodstvo čitalnice so vsako leto volili člani. Imeli so svoja pravila. V pravilniku so bile vedno opisane njihove naloge, tako

9 Bruno Hartman, »Čitalnice jedro slovenskega kulturnega razvoja«, v *Internationales Symposium Mogesdorf – Eisenstadt* 1984, ur. Johann Seedorf (Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, Abteilung XII/2 Landesarchiv- Landesbibliothek, 1987), 171.

10 Ibid.

11 Sonja Uršič, »Čitalnice – posebnost slovenske zgodovine«, *Andragoška spoznanja* 5, št. 3 (1999): 70, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-WDUVYG82>.

predsednika, tajnika, blagajnika ali denarničarja in knjižničarja. Slednji je moral »skrbeti, da se knjige ne izgube, vselej zapisati, komu da je to ali uno knjigo izposodil, da ve potem je li bravec knjigo poškodoval ali ne. On je odgovoren za izposojene knjige.«¹²

Čitalniške prireditve so bile organizirane le za člane čitalnice, vendar so ti s seboj na prireditve ali v samo čitalnico lahko pripeljali ljudi, ki niso živeli v kraju, kjer je delovala čitalnica. Čitalniške prireditve in programi so imeli nalogo, da so izobraževali ali pa imeli namen razvedriti obiskovalce. Posebno slavnostne so bile prireditve ob ustanovitvi čitalnice. Čitalničarji so imeli za svoje delovanje dva prostora, in sicer večjega, ki so ga namenjali družabnosti (kartanje, igranje domine, šaha ...) in manjšega, namenjenega hrambi in branju časopisov in časnikov ter knjig. Poimenovali so ga bralnica. Pogosto so bili prostori najeti pri gostilničarjih, da so imeli pri roki tudi hrano in pijačo. Prireditve, t. i. bésede so prirejali ob praznikih ali ob drugih slavnostnih prireditvah. Čitalniško delovanje je obsegalo glasbeno in gledališko dejavnost, predavanja in govore ter druge dejavnosti, med katerimi je posebno mesto imela čitalniška knjižnica. Pogosto so jih imenovali »narodne bukvarnice«. Osnova za delo so bila čitalniška pravila, napisana po zakonskih predpisih.¹³

In vse to je značilno tudi za mariborsko Slovansko čitalnico. Ohranjena pravila mariborske čitalnice, skupaj z zapisnikom o ustanovitvi, nas popeljejo 160 let nazaj. Poleti 1861 se je več mariborskih slovensko usmerjenih meščanov pod vodstvom odvetniških pripravnikov, dr. Janka Serneca in dr. Jakoba Ploja, odločilo ustanoviti društvo, katerega namen je bilo »skrbeti za to, da morejo Slovenci v Mariboru po svojih lastnostih in v svojem duhu izobraževati in razveselovati.«¹⁴

Na ustanovnem sestanku čitalnice, ki je bilo kar v stanovanju odvetnika, dr. Ferdinanda Dominkuša, je 16 ustanovnih članov izvolilo odbor čitalnice. Predsednik je postal dr. Janko Sernec, tajnik in namestnik predsednika profesor Šuman, blagajnik ali – kot so zapisali – denarničar dr. Pavlič, drugi odborniki pa so bili dr. Ferdinand Dominkuš, profesor Božidar Šinko, profesor Janez Majciger in učitelj Janez Miklošič. Na tem sestanku so sprejeli tudi pravila novega društva, ki so v 2. členu določala,

12 Glej Ibid., 73 oz. arhivsko gradivo v ARS, Zbirka društvena pravil, št. 80.

13 Uršič »Čitalnice – posebnost slovenske zgodovine«, 73–8.

14 »Pravila društva narodne slovanske čitavnice v Mariboru«. UKM, Rokopisna zbirka, Ms 201/I-4; »Pravila 1861«, 1861, <https://dr.ukm.um.si/izpis.php?lang=sl-v&id=17990>.

*da se do materinega jezika več a veselje in več a ljubezen obudi, bodo se vsi člani vsak teden in komur je mogoče, vsak dan zbrali in se ne samo tam, temveč tudi indi, kolikor je mogoče slovenskega jezika posluževali. Pri vsak tedešnjem zboru morejo se znanstveni in zabavni govori držati, narodne pesmi se pevati in na vsak način če se skrbeti za občno zabavljanje.*¹⁵

Štajersko državno namestništvo je njena pravila potrdilo 4. septembra 1861.

Zapisnik o ustanovitvi je podpisalo 20 rodoljubov, prvih članov Čitalnice. Ustanovitelji so v samem mestu imeli vzorec v društvih, v katerih so delovali sami, vendar je bil tam jezik nemški, njihove dejavnosti pa so bile takšne, da so bile primerne tudi za novo Slovansko čitalnico.

Društvo Slovanska čitalnica se je odločilo, da bo imelo v svoji bralnici »vse slovenske pa tudi najboljše časopise v drugih jezikih«. ¹⁶ Pravila so določala, da se bodo člani sestajali tedensko, po možnosti pa tudi pogosteje, in se pogovarjali po slovensko. Na tedenskih sestankih pa naj bi bil na sporedu znanstveni in zabavni nagovori, pele naj bi se ljudske pesmi in poskrbeli naj bi za različne vrste zabave.

Društvena pravila mariborske čitalnice kažejo, da so se v njej zbirali slovensko opredeljeni člani, pa tudi tisti, ki so želeli vstopiti v slovenski kulturni krog. ¹⁷ Slednjim je vstop omogočalo osvajanje rabe slovenščine in s tem utrjevanje zavesti pripadnosti različnim slovanskim kulturam, predvsem pa sprejemanje slovenske kulturne dediščine. Hkrati je to pomenilo odpovedovanje dotedanjemu občevalnemu jeziku, nemščini. Nastanek čitalnic je pravzaprav pomenil ne samo kulturno, ampak tudi politično dejanje. Člani čitalnice so bili meščani, predvsem svobodnih poklicev – odvetniki, koncipienti, notarji, zdravniki, nekateri trgovci, pa tudi profesorji mariborskih srednjih šol in bogoslovja, duhovniki in učitelji, sodniki ... Meščansko ekskluzivnost je mariborska čitalnica vzdrževala kar nekaj desetletij. Kmete in prebivalce podeželja je le redko vabila na svoje prireditve. Ob tem pa je treba poudariti, da je čitalnico moralno in finančno podprl lavantinski škof dr. Anton Martin Slomšek, ki je že 19. julija v pismu pozdravil ustanovitev čitalnice.

Čitalnica je bila nacionalno, kulturno in družabno zbirališče Slovencev v Mariboru. Kar enajstkrat je zamenjala svoje prostore.

15 Ibid.

16 Ibid.

17 Hartman, »Čitalnice jedro slovenskega kulturnega razvoja«, 172–3.

Tudi zaradi tega v začetku ni razvila dobre knjižnice, ampak je vseskozi imela bralnico časnikov in časopisov. Vendar je čitalniški odbor kazal iz leta v leto večjo skrb za svojo knjižnico, kar se seveda da razložiti z vse bolj razgibanim političnim in kulturnim življenjem v mestu in na Slovenskem, s socialno, nacionalno in politično diferenciacijo v mestu ob koncu 19. stoletja. Že v društvenih pravilih so zapisali, da se »*napravi knjižnica po moči društvenega premoženja in po dobrovoljnih darilih v denarju, knjigah in rokopisih, ki govorijo o slovanskih zadevah.*«¹⁸ Knjižnici so namenili predvsem znanstveni značaj in jo začeli graditi takoj ob ustanovitvi Čitalnice. Posebno mesto so namenili časnikom kot viru političnih informacij. Običajno so za silvestrovo licitirali kompletne letnike časopisov. Ta praksa se je obdržala vse do prve svetovne vojne, razen za slovenske časopise in časnike, ki so jih kot zgodovinski vir vezali za ohranjanje. Franjo Baš je v tej odločitvi občnega zbora leta 1869 videl zametke znanstvene knjižnice v Mariboru. Kljub temu, da je čitalniška knjižnica doživljala vzpone in padce, bila pogostoma tudi neurejena, je Slovanska čitalnica ves čas svojega delovanja skrbela za bralnico periodičnega tiska.

Slovanska čitalnica je za svoje delovanje potrebovala ustrezne prostore, običajno dve sobi. Pridobivala jih je tako, kot so si jih, zlasti ob koncu stoletja tudi druga mariborska društva – v različnih gostilnah in hotelih. Slovanska čitalnica v Mariboru skoraj štiri desetletja po ustanovitvi ni imela takšnih prostorov za svoje delovanje, kot ga je imelo nemško gledališko in kazinsko društvo v kazinskem poslopju na Stolnem, današnjem Slomškovem trgu. Prisiljena je bila v mestu iskati manj ugodne, skromnejše prostore. Delovanje mariborske čitalnice je bilo v veliki meri odvisno od prostorov, ki so dopuščali skromnejše prireditve. Vplivali pa so tudi na čitalniško glasbeno in gledališko delovanje. Za slednje ja kazinski blišč pogostoma premamil gledalce, da bi se priključili čitalničarjem.

Prvo bivališče Čitalnice so predstavljale sobe pri gostilničarju Carlu Šramelnu, »*pravičnemu in poštenemu Nemcu*«,¹⁹ kot ga je označil Janez Majciger v svojem govoru ob dvajsetletnici čitalnice. Prostor so opremili s pohištvom, portreti slovenskih in slovanskih veljakov in s pomočjo dr. Dominkuša kupili tudi *glasovir*.²⁰ Gre za prostore v gostilni »Pivnica pri moki« (Mehlgrube) na Rotovškem trgu 3 (danes je to severni del stavbe, kjer sta do nekaj dni nazaj domovala Mariborska knjižnica in Lutkovno gledališče,

18 Bruno Hartman, *Kultura v Mariboru* (Maribor: Obzorja, 2002), 537.

19 Ibid., 525.

20 Janez Majciger, »Čitalnica mariborska«, *Slovenski gospodar* 15, št. 40 (6. oktober 1881): 317, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-DPEFDVPP>.

Rotovski trg 2). Kasneje, vse do izgradnje Narodnega doma leta 1899, se je čitalnica večkrat selila. Eno izmed domovanj čitalnice je bil tudi Pompreinov²¹ hotel (Hotel Nadvojvode Janeza) v Gosposki ulici. Hotel je bil znan kot *zbirališče slovenskega liberalizma*. Vanj je zahajalo mariborsko razumništvo, slovenski narodnjaki, ki so imeli v hotelu svojo slovensko mizo. Pri njej so se zbirali uredniki Slovenskega naroda, Anton Tomšič, Josip Jurčič in dr. Valentin Zarnik, ter rodoljubi, ki so prihajali v mesto.²²

V letu 1875 sledimo zagonu aktivnosti Čitalnice. Na občnem zboru 7. marca 1875 so izvolili nov odbor s predsednikom Jankom Pajkom in se odločili *obnoviti moški pevski zbor*. Delovanje čitalnice se je krepilo in leta 1878 je politik dr. Ferdinand Dominkuš s slogaškim programom spodbudil k večji dejavnosti. Čitalnica je pripravljala postavitev Slomškovega spomenika. Mariborski nemški nacionalnega občinski svet je hotel celo prepovedati delovanje Čitalnice, kar pa je graško državno namestništvo zavrnilo.²³ Potem so sledile še nekatere selitve in iskanje novih prostorov. Novo vodstvo Čitalnice z dr. Radoslavom Pipušem se je spomladi 1892 dogovorilo z lastnikom Hotela nadvojvode Janeza, kjer je čitalnica v sedemdesetih letih že gostovala. Tukaj se je delovanje čitalnice razmahnilo. Veselice in zabavni večeri so bili pogostejši, začelo se je *orkestralno muziciranje, pevski zbor se je okrepil, gostovat so prihajali razni pevski in tamburaški zbori*. Leta 1894 so se odločili tudi za »gledališki oder čitalnice« in gledališke predstave so bile vse pogostejše. V čitalniških prostorih se je razvilo živahno kulturno in politično življenje. Leta 1894 so v čitalniških prostorih ustanovili Slovensko delavsko in pevsko društvo Maribor.

S 1. majem 1899 se je čitalnica preselila v novo zgrajeni Narodni dom.²⁴ V njem je dobila tri sobe in dva sanitarna prostora v prvem nadstropju in prostor na podstrešju za najemnino 400 goldinarjev letno. Čitalnica je prvo slovensko prireditev v novem domovanju pripravila 30. novembra 1899.²⁵ Z njo se je začela široka, raznovrstna in zagnana kulturna in politična dejavnost mariborskih Slovencev v obdobju do prve svetovne vojne.

21 Georg Pomprein, lastnik, dal v zakup Antonu Ronacherju.

22 Bogo Teply, »Iz zgodovine mariborskega gostinstva«, v *Gostinski šolski center Maribor*, ur. Danica Ževart (Maribor: s. n., 1968), 18.

23 Anon., »Dopisi. Iz Maribora«, *Slovenski gospodar* 12, št. 26 (27. junij 1878): 212, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-R8IAH6PL>.

24 »Zapisnik odborove seje, 16. maja 1899«, Zapisniki odborovih sej SČ 1899 do 1908, Pokrajinski arhiv Maribor (PAM).

25 Anon., »Marburg. (Die Eröffnungsfeier im 'Narodni dom')«, *Sudsterische Post* 19, št. 96 (2. december 1899): 3.

Jeziku so v mariborski čitalnici namenjali posebno pozornost. Prirejali so tečaje slovenščine, ilirščine in češčine. Kot posebnost pa je bil tečaj slovenščine za »narodne dame.« Mariborska čitalnica je prirejala raznovrstne prireditve: velike bésede s programski nagovori, solističnim in zborovskim petjem, recitiranjem, gledališkimi nastopi; male bésede, ki so bile skromnejše po obsegu; jour fixi so bila običajna družabna srečanja. Poleg omenjenih so prirejali tudi veselice, plese, silvestrovanja, pustovanja in večere z družabnimi igrami, izlete v naravo ali k sestrskim čitalnicam ali k narodnim slavljem. Tako so povezovali narodnost, družabnost, kulturo in tudi politično delovanje.²⁶

Posebno mesto v čitalniškem delovanju je imela glasba. Slovenski čitalničarji so svoje vokalno *glasbene sporede* oblikovali z vokalnimi skladbami slovenskih komponistov, širili pa so jih zlasti s hrvaškimi in češkimi glasbenimi deli. Solistična ali zborovska glasba je bila neodmisljiva sestavina čitalniškega delovanja. Šlo je za dvoje, in sicer za slovensko besedilo, ljudsko, ponarodelo ali slovenskih pesnikov, ter za glasbo, ustvarjeno v značilnem slovenskem melosu. Slovenski čitalničarji so svoje vokalnoglasbene sporede oblikovali z vokalnimi skladbami slovenskih komponistov, širili pa predvsem s hrvaškimi in češkimi glasbenimi deli. Čitalniške prireditve so izoblikovale svoj tip koncertnega programa. Razvoj slovenske vokalne kulture so podpirali izvrstni slovenski zbori v Gradcu in na Dunaju, iz katerih so se pevci, potem ko so končali študij na univerzah, vračali v čitalnice in jih glasbeno bogatili. Veliko so k slovenski glasbeni kulturi prispevali češki glasbeniki, ki so poklicno delovali v ljubljanskih glasbenih društvih – Filharmonični družbi in v Stanovskem gledališču, kot na primer Anton Nedwěd, Anton Foerster.²⁷

Mariborski čitalniški zbor je vodil pevovodja Janez Miklošič, brat znamenitega jezikoslovca in rektorja dunajske univerze Frana Miklošiča. Zbor je sestavil iz slovenskih gimnazijcev, kasneje so se priključili še bogoslovci ter češki inženirji in uslužbenci v Mariboru. Večje težave so bile z instrumentalno glasbo, saj slovensko meščanstvo ni imelo nabora glasbenikov za širše sestave, ampak predvsem le za solistične instrumentalne nastope, največkrat pianiste, sicer pa kvečjemu za komorne sestave.

26 V Rokopisni zbirki UKM je pod signaturo Ms 201 ohranjena zapuščina Slovanske čitalnice v Mariboru, ki obsega poleg pravil, korespondence tudi sejno gradivo in zapisnike ter gradivo prireditev, razne akcije, stike z drugimi društvi ter gradivo o delovanju knjižnice Slovanske čitalnice. Celotna zapuščina je digitalizirana in dostopna na digitalnem repozitoriju UKM: <https://dr.ukm.um.si/izpis.php?id=17978>.

27 Hartman, »Čitalnice jedro slovenskega kulturnega razvoja«, 174.

Problemi so bili tudi pri gledališkem udejstvovanju. Velik problem so predstavljali prostori čitalnic, saj so društveni prostori bili mnogokrat v gostilniških prostorih. Velike gledališke dvorane v Ljubljani in Mariboru čitalničarjem niso bile na voljo. Narodne domove so Slovenci pričeli graditi šele na prelomu stoletja, v obstoječih prostorih pa so bili na razpolago le zložljivi odri za enodejanke, običajno narodne gitke in burke. Čitalničarji so se zavedali, da je gledališka beseda ena izmed temeljev za razmah slovenske kulture. Na čitalniških odrih so nastopali diletanti. Kasneje so z ustanovitvijo Dramatičnih društev (1867 ustanovitev Dramatičnega društva v Ljubljani, v Mariboru šele leta 1909) pričeli s kontinuirano gledališko dejavnostjo. Pospeševali so slovensko dramsko slovstvo, ustanovili dramsko šolo, prirejali gledališke predstave, zbirali odrsko in igralsko opremo. Vse do leta 1892 je ljubljansko Dramatično društvo skrbelo za redne slovenske gledališke predstave. Leta 1892 je bilo ustanovljeno poklicno Deželno gledališče.

Ob zaključku

V šestdesetih letih 19. stoletja, ko beležimo vrhunec delovanja čitalnic na Slovenskem, je gospodarsko slabotno in maloštevilno meščanstvo v skromnih družabnih prostorih s svojimi skromnimi možnostmi ustvarilo jedra slovenskega kulturnega razvoja. S poenotenimi pogledi na slovenski jezik in na njegovo vlogo v družbenem življenju so čitalničarji utrjevali zavest narodne skupnosti po vsem slovenskem ozemlju. S poenotenim repertoarjem čitalniških prireditev, glasbenimi deli, dramskimi besedili in usklajenim naborom časopisja in literature za svoje članstvo so čitalnice krepile slovensko družbeno in kulturno zavest. Čitalnice lahko označimo kot pomembne vzpodbujevalke kulturnega delovanja, ki je bilo razporejeno po vsem slovenskem ozemlju. Tako je rasla in se razvijala slovenska kultura in *»sodobne slovenske kulture bi brez njih ne bilo.«*²⁸

Mariborska Slovanska čitalnica je v osemdesetih letih svojega delovanja (delovala je do aprila 1941, ko jo je odpravil ukrep okupacijskih oblasti) imela pomembno vlogo pri kulturnem, glasbenem, znanstvenem in političnem razvoju Mariboru in njegovi identiteti. Že dober mesec po ustanovitvi je mariborsko čitalnico obiskal državni poslanec dr. Lovro Toman, tedaj zelo priljubljen slovenski govornik ter spregovoril besede »Mar i bor«, s katerimi je simbolično razložil ime mesta Maribor.²⁹ Kasneje je isto misel prelil še v pesniško obliko. Zadnjo kitico pesmi si je čitalnica izbrala za

28 Ibid., 176.

29 Anon., »Maribor«, *Novice* 20, št. 33 (13. avgust 1862): 274–6.

svoje geslo: »Zato priseže vsak al' mlad al' star, da mu za srečo roda zmir je mar, zato si voli rodoljubov zbor, za mesto geslo svoje : mar i bor«. ³⁰ Pesem je uglasbil čitalnični zborovodja Janez Miklošič, prvič pa je bila izvedena ob prvi obletnici čitalnice 3. avgusta 1862. In tako je »dopala«, da se je morala dvakrat izvajati, kot so zapisale *Novice*. ³¹ Po daljšem času je bila izvedena še leta 1961 ob proslavljanju stote obletnice čitalnice, nato pa je zamrla.

Ob 140-letnici ustanovitve Slovanske čitalnice leta 2001, ki jo je obeležila Univerzitetna knjižnica Maribor, je bila v izvedbi Mariborskega oktetta dana »prilika ponovno poslušati pesem, ki je mariborske rodoljube v ,najlepši dobi narodnega prebujenja' tako močno navduševala in ki ima torej za Maribor zgodovinski pomen,« kot je zapisal proučevalec glasbenega življenja v Mariboru Hinko Druzovič. ³²

Danes lahko zapuščino Slovanske čitalnice, ki jo hranimo v Rokopisni zbirki Univerzitetne knjižnice Maribor in jo je knjižnica pridobila v obliki daru leta 1941 po posredovanju mariborskega kulturnega delavca in enega od predsednikov Slovanske čitalnice Nika Vrable, ponudimo raziskovalcem in proučevalcem prosto dostopno v digitalizirani obliki na portalu Digitalni repozitoriju UKM: <https://dr.ukm.um.si/>.

Bibliografija

Arhivski viri

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE:

Arhivsko gradivo v ARS, Zbirka društvena pravil, št. 80.

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR:

»Zapisnik odborove seje, 16. maja 1899«. Zapisniki odborovih sej SČ 1899 do 1908, Pokrajinski arhiv Maribor (PAM).

UNIVERZITETNA KNJIŽNICA MARIBOR:

»Pravila 1861«, 1861. <https://dr.ukm.um.si/izpis.php?lang=slv&id=17990>.

Slovanska čitalnica Maribor. <https://dr.ukm.um.si/izpis.php?id=17978>.

UKM, Rokopisna zbirka, Ms 201/I-4, Slovanska čitalnica Maribor, I: Ustanovitev in pravila. Pravila 1861: overovljen prepis pravil, potrjenih v Gradcu 4. 9. 1861; pravila natisnjena pri Jožefu Blazniku v Ljubljani.

30 Anon., »Maribor«, *Novice* 20, št. 34 (20. avgust 1862): 286–7.

31 Ibid.

32 H[in]ko Druzovič, »Maribor«, *Tabor (Božična priloga)* IV, št. 291 (25. december 1923): 1–2.

Literatura

- Hartman, Bruno. »Čitalnice jedro slovenskega kulturnega razvoja«. V *Internationales Symposion Mogesdorf – Eisenstadt 1984*, urednik Johann Seedorf, 169–86. Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, Abteilung XII/2 Landesarchiv- Landesbibliothek, 1987.
- Hartman, Bruno. *Kultura v Mariboru*. Maribor: Obzorja, 2002.
- Melik, Vasilij. »Razvoj slovenskega narodnega gibanja in društva«. V: Vasilij Melik, *Slovenci 1848–1918: Razprave in članki*, urednik Viktor Vrtnjak, 269–77. Maribor: Litera, 2003.
- Prijatelj, Ivan. *Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848–1895*. IV. knjiga, urednik Anton Ocvirk. Ljubljana: Akademsko založba, 1939.
- Teply, Bogo. »Iz zgodovine mariborskega gostinstva«. V *Gostinski šolski center Maribor*, urednica Danica Ževart, 9–31. Maribor: s. n., 1968.

Periodika

- Anon. »Čitalnica mariborska (Govor g. profesorja Majcinger ob 20-letnici čitalnice)«. *Novice* 15, št. 40 (6. oktober 1881): 317.
- Anon. »Dopisi. Iz Celja«. *Novice* 20, št. 9 (26. februar 1862): 65–70.
- Anon. »Dopisi. Iz Maribora (Narodna slovanska čitavnica v Mariboru)«. *Novice* 19, št. 34 (21. avgust 1861): 275.
- Anon. »Dopisi. Iz Maribora«. *Slovenski gospodar* 12, št. 26 (27. junij 1878): 212–3. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-R8IAH6PL>.
- Anon. »Marburg. (Die Eröffnungsfeier im 'Narodni dom')«. *Sudsterische Post* 19, št. 96 (2. december 1899): 3.
- Anon. »Maribor«. *Novice* 20, št. 33 (13. avgust 1862): 274–6.
- Anon. »Maribor«. *Novice* 20, št. 34 (20. avgust 1862): 286–7.
- Anon. »Z Ljubljane«. *Novice* 18, št. 7 (15. februar 1860): 55.
- Costa, E. H. »Zastran bukev v Vodnikov spomin«. *Novice* 15, št. 90 (11. september 1857): 358.
- Druzovič, H[inko]. »Maribor«. *Tabor (Božična priloga)* IV, št. 291 (25. december 1923): 1–2.
- Majciger, Janez. »Čitalnica mariborska«. *Slovenski gospodar* 15, št. 40 (6. oktober 1881): 317–8. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-DPEFDVPP>.
- Malavašič, Fr. »Slovesnosti, obhajanje v spomin stoletnega rojstnega dneva Valentina Vodnika, očeta slovenskega pesništva«. *Novice* 16, št. 7 (15. februar 1858): 54.

Toman, Lovro. »Vodnikov stoletni rojstni dan 3. februarja 1858«. *Novice* 15, št. 89 (7. november 1858): 354.

Uršič, Sonja. »Čitalnice – posebnost slovenske zgodovine«. *Andragoška spoznanja* 5, št. 3 (1999): 69–83. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-WDUVYG82>.